

ABBASİ HALİFESİ ZAHİR BİEMRİLLAH ZAMANINDA MUSUL VE CEZİRE'DE İKTİSADİ HAYAT VE FİATLAR

Doç.Dr. Mustafa Zeki TERZİ

Giriş

Tarihçilerin Abbasilerin yıkılış (inhitât) devri olarak adlandırdıkları dönem olan ikinci Abbasi halifeleri dönemi, halifenin, daha önce hiç bir hükümdarın iştiraki olmadan tek başına hakim olduğu, hüküm ve nüfuzunu doğrudan ve vasitasız olarak geçerli kıldığı toprakların şimdi, birbirinden farklı, irili ufaklı sülâle (hanedan) devletleri ve hükümdarlıkları tarafından paylaşıldığı ve yönetildiği dönemdir.¹ Bu ortakların en büyüğü, en etkili ve teşkilatlı Selçuklu Sultanlığıdır. Şimdi aynı topraklar üzerinde, tâbi atabeg, emir ve hükümdarlarla birlikte Selçuklu sultanının halife ile müşterek hakimiyeti olgusu ortaya çıkmıştır. Böylece yüksek hakimiyetin bu iki devlet (sulta) yani Halife ile Sultan arasında paylaşıldığını söyleyebiliriz. Halife, kendisine bağlı saltanatlar, hükümdarlıklar üzerinde dinî otoriteyi temsil etmektedir. Kendisine doğrudan bağlı Bağdat ve civarı üzerinde önceki idaresini, siyasî iktidarını ve hükmünü tam olmasa bile sürdürmekle birlikte, bağlı hükümdarlıkların idaresindeki halkın sosyal, ekonomik ve kültürel meseleleriyle ilgilenmekte veya bu meseleler üzerindeki etkinliğini tamamiyle yetirmemiş biri olduğunu gösterebilmektedir. Bu yalnız siyasî hakimiyetin Sultan'a verilmesi veya tanınmasında değil, Şam Atabeği Tâcü'l-Mülk Börî'nin (522-27/1128-32), sahipsiz kalan arazinin satılması için şer'î bir müsaade elde edebilmek için hem Halife ve hem de Sultan Mahmud'dan (485-87/1092-94) bir vesika alması hadisesinde görüldüğü üzere, umumî hukuk sahasında da kendini göstermektedir. Böylece halifelik, "çökmekte olan mevkiini" Selçuklular sayesinde kurtardıktan başka, "manevi otoritesini" de bütün

¹ Hüseyin Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, 40.

İslam dünyasına hakim kılmakta, Sultan da hilafet makamıyla "siyasî kudretine" yeni bir destek elde etmektedir. Selçuklu sultanlarına verilen "Kâsimu Emiri'l-Mü'minîn" ünvanı da bu iştiraktan doğmaktadır.²

Bu makalede sözünü edeceğimiz olaya bu çerçevede baktığımız zaman, muhtelif devirlerde farklı sülâlelere mensup emir ve hükümdarların, Halife Zâhir Biemrillah zamanında ise Atabeglerin hüküm ve idaresi altındaki Musul ve el-Cezire'de, bu dönemde Halife'nin sosyo-ekonomik alandaki tesir ve tedbirini daha iyi anlamış oluruz.

Burada şu hususu da belirtmeliyiz ki, makalemize konu olan bu olayları verirken birinci derecede İbnü'l-Esir'in "el-Kâmil fi't-Tarih" adlı eserini esas aldık. Çünkü İbnü'l-Esir adı geçen dönemde bu bölgede yaşamış ve konumuz bakımından olaylara yakından şahit olmuş birinci elden çağdaş kaynak özelliği taşımaktadır. Kaynağımızda bu durumu açık olarak görürüz. Tarihçimiz İbnü'l-Esir, biraz ileride bahsedeceğimiz pahalılığın sebebi olan kıtlıktan söz ederken şunları kaydetmektedir. "Kıtlık döneminden evvel bir gün eve gittim. Kızlarımızın pişirmek üzere et doğradıklarını gördüm. Etraflarına biriken kediler çoktu ve gözüme bir hayli fazla geldi. Tutup saydım. Etraflarında tam oniki tane kedi vardı. Bu pahalılık ve kıtlık döneminde ise evde bırakılan bir miktar et vardı. Bu eti koruyan kimse olmadığı halde ona yanaşmak isteyen tek bir kedi dahi görmedim."³

1. Musul ve el-Cezire'de Ortaya Çıkan Pahalılık ve Halife Zahir Biemrillah'ın Aldığı Ekonomik Tedbirler

H.622/M.1225 yılında Musul ve el-Cezire'de kıtlık sebebiyle pahalılık ortaya çıkmıştı. Pahalılığın belirdiği dönemde bu bölgede Atabegler hüküm sürüyordu. Atabeg Nureddin Mahmud'un (616-19/1218-19) idaresi sona ermiş, yönetim Bedreddin Lü'lü'nün eline geçmişti. Zamanın Abbasi Halifesi Zahir Biemrillah'ın burada ortaya çıkan pahalılığa müdahale ettiğini, durumu iyileştirici ve halkın refahını sağlayıcı ekonomik tedbirler aldığını görmekteyiz.

² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980, 311.

³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1966, XII,446.

Bu münasebetle biz, fiatlara geçmeden önce Halife'nin bu bölgedeki pahalılık münasebetiyle aldığı tedbirlerden ve ekonomik hayatla ilgili icraatından bahsetmek istiyoruz. Nâsır Lidinillah'ın ölümünden sonra oğlu Ebu Nasr Muhammed "ez-Zâhir Biemrillah" (hl. 622-23/1225-26) ünvanıyla halife olmuştur. Halife Zahir Biemrillah'ın, babası ve selefi Nâsır'a nisbetle askeri ve dış siyaset alanlarında başarılı atılımlar gösteremediği, fakat iç siyaset ve ekonomik konularda başarılı icraatta bulunduğu söylenebilir. Hilafete geçtikten sonra son derece adalet ve ihsanla hüküm sürmeye başlamış ve Raşid Halifelerden İki Ömer'in, yani Ömer b.Hattab (hl.13-23/34-44) ve Ömer b.Abdülaziz (hl.99-101/717-20)'in yolunu izlemeğe başlamış ve onların idaresini örnek almaya çalışmıştır. Tarihçi İbnü'l-Esîr'in onun bu durumunu şu sözlerle gayet açık bir şekilde ifade ettiğini görmekteyiz: "Birisi çıkar da Ömer İbn Abdulaziz'den sonra en adil halife Ebu Nasr Muhammed ez-Zâhir Biemrillah'tır diyecek olursa mutlaka doğru söylemiş olur."⁴

İbn Haldun'un kaydettiğine göre, Zâhir Biemrillah ferdf ve idarî hayatında doğru bir çizgide (hatt-ı müstakim) yürümüştü. Adaletli bir yönetim tarzı ortaya koyduğuna dair anlatımlar çoktur.

Bu anlatımlardan birine göre ölümünden önce kendi eliyle yazdığı bir tamimi bürokratlara okumak üzere bir elçiyle vezirine göndermişti. Elçi vezire, Mü'minlerin Emirinin şu sözlerini aktararak yazıyı teslim etti: "Biz, işe yaramayan, etkisi olmayan bir tamim gönderelim diye bu yazıyı yazmadık. Aksine siz, çok konuşan, çok lâf eden halifeden daha çok, iş yapan insana muhtaçsınız."

Halifenin tamimi şöyleydi:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Mühlet vermemiz ihmal ettiğimiz anlamına gelmez. Sabretmemiz, görmezden gelmemiz de gâfil olduğumuz anlamına gelmesin. Böyle davranmamız, yani sabretmemiz ve süre tanımamız sizi sınamak ve hanginizin daha iyi çalıştığını anlamak içindir. Biz sizin geçmişte memleketler üzerinde yaptığınız tahribatı, her şeyi nasıl darmadağın ettiğinizi, iyi gidişatı nasıl kötüye çevirdiğinizi, batıl olduğu apaçık belli

⁴ İbnü'l-Esîr, XII,441.

olan bir şeyi türlü hile ve tuzaklarla nasıl hak suretinde gösterdiğinizi biliyoruz. Kökünden kazıyıp yok etmenin ve silip süpürmenin adını hakkını tamamen alma kaydunuz ve istenileni yaptık dediniz. Amaçlarınızı yerine getirmeye başka bir şeyle telafi ettik dediniz. Şiddetli ve heybetli arslanın (devletin) pençelerini gizlemesini fırsat bilerek dışlarından kurtuldunuz. Bir tek manayı ifade etmek için çeşitli lafızlar kullanıyorsunuz. Siz onun (devletin) güvendiği ve emin olduğu kimselersiniz. Onun görüşünü kendi arzularınıza göre yönlendiriyorsunuz. Hakkını vermekte gevşek davranıyorsunuz. Halk size itaat ediyor, siz ona (devlete) isyan ediyorsunuz. Halk size muvafakat ediyor, siz ise onlara muhalefet ediyorsunuz. Şimdi ise Allah sizin korkunuzu güvene, fakirliğinizi zenginliğe, batılınızı hakka çevirdi. Size bir sultan (yönetici, halife) verdi ki, onunla zorluğunuzu kolaylığa çevirsin, darlığınızı gidersin. O sultan, ancak kötülükte ısrar edeni cezalandırır ve kötülüğe devam edenden intikam alır. Size adaleti emrediyor ve sizden onu yerine getirmenizi (ikame) istiyor. Sizi zulümden menediyor. O da Allah'tan korkar, sizi de Allah'ın mekrinden sakındırır; Allah'a dua eder ve sizi de O'na itaate teşvik eder. Eğer siz Allah'ın yeryüzündeki halifelerinin vekillerinin yolunda ve yaratıklarının emin olduğu kimselerin yolunda giderseniz kurtulursunuz. Aksi halde helâk olursunuz.”⁵

Bürokratlarına gönderdiği bu uyarıcı tamimle işe başlayan adil halife ilk iş olarak gerek babası, gerekse babasından önce, halkın elinden gasbedilmiş olan bir çok mal ve mülkü tekrar sahiplerine iade etmiştir. İkinci olarak, halktan haksızca toplanan bir çok vergiyi kaldırmıştır. Onun ilk dönemlerindeki arazi haraçlarına dönerek adilce bir vergi uygulamasına başladığını; haraç usulünü de ilk dönemlerdeki şekline iade ettiğini görmekteyiz.

Zâhir Biemrillah'ın hilafete gelmesinden önce Musul ve el-Cezire bölgesinde pahalılık baş göstermiş ve fiatlar bir hayli yükselmiştir. Fakat onun hüsnü niyeti esas alan icraatından dolayı fiatlar birden düşmüş ve ucuzluk meydana gelmiştir. O, fiatların yüksek oluşundan dolayı halkın sıkıntı çekmesini önlemek üzere çeşitli yiyecek maddelerinin buraya sevk edilmesini ve buralarda satılmasını istemiştir. Gerçekten de çok sayıda

⁵ İbn Haldun, *Kitabü'l-İber*, Beyrut 1971, III, 536.

mal bu bölgeye götürülüp satılmıştır. Kendisine bu bölgede fiatların bir hayli yüksek olduğu ve halkın sıkıntıya düşmesini önlemek ve rahatlmasını sağlamak için bu pahalılığın önüne geçilmesi gerektiği ifade edildiğinde şunları söylemişti: "Satıcılar da alıcılar da müslümandır. Bizim her iki tarafa da aynı gözle bakmamız gerekmektedir."⁶

Bunun yanında o pahalılığı önleyici tedbirleri almakta gecikmemiş; özellikle yiyecek maddelerinin ucuz satılmasını sağlamıştır. Bunun üzerine gerçekten de satıcılar onun bu iyi niyetinden dolayı gıda maddelerini ucuz satmaya başlamışlar ve böylelikle bir hayli artmış olan fiatlar birden düşmeye başlamıştır. Müellif İbnü'l-Esîr, fitne ve fesadın arttığı bir dönemde böyle bir halifenin başa geçmesinin son derece garip bir olay olduğunu belirterek onun hilafetinin devamı için Allah'a dua etmektedir.⁷

Halifenin ekonomik alandaki bu icraatına bir örnek olarak şu olay nakledilir: Ba'kûba köyünden alınan vergiler daha önceleri 10.000 dinar civarında iken yeni halifenin babası önceki Halife Nâsır Lidinillah bu köy halkından her yıl 80.000 dinar vergi almakta idi. Bu'kûbalılar gelip bir önceki halife Nâsır Lidinillah'a başvurarak bütün mal ve mülklerinin bu meblağın altında olduğunu, bunu ödemeye güçlerinin yetmediğini ifade ettikleri halde yine bu vergiler onlardan tahsil edilmişti. Ancak Zâhir Biemrillah hilafete geçince bütün bu uygulamalara son vermiş, bu ve benzeri köylerden alınması gereken gerçek haracı (vergiyi) tayin ve tesbit etmiştir. Bu yeni uygulamayla artık babası döneminde alınan 80.000 dinar yerine böyle bir köyden senelik 10.000 dinar haraç alınmaya başlanmıştı. Kendisine tahsil edilmeyen bu meblağın (yani 70.000 dinarın) hazineyi zor durumda bırakacağını söyleyip bunların yerini ne ile doldurmak gerektiğini soranlara ise, bu meblağın başka yerlerden elde edilen gelirlerle doldurulmasının mümkün olacağı cevabını vermiştir.⁸ Bir köyden 70.000 dinar fazla vergi alındığına bakarak diğer yerlerdeki böyle ayrı vergi tarhi konması suretiyle ortaya çıkacak zulüm ve haksızlık gayet açık olarak kendini göstermektedir.

⁶ İbnü'l-Esîr, XII,443.

⁷ İbnü'l-Esîr, XII,444.

⁸ İbnü'l-Esîr, XII,441.

Halife ez-Zâhir bu uygulamayla haraç usulünü ilk dönemlerdeki şekline iade etmiş oluyordu. Bu uygulama bütün diğer bölgelerde de taklit edilmiştir. Burada yine İbnü'l-Esir'in kaydettiği diğer bir olay Halife'nin bu konuda ne kadar âdil ve sosyal adalet ilkelerine ne kadar uygun davrandığını bize göstermektedir. Haracın ilk dönemlerdeki şekliyle tahsil edildiği, arazi sahiplerinden ve Iraklılardan bir grup Halife'ye gelip ilk dönemlerde haracı alınan bir çok ağacın şimdi kurduğunu ve arazilerinin harap olduğunu ifade ederek önceki dönemlerde toplanan haracın bile tam manasıyla tahsilinin mümkün olmadığını anlattılar. Bunun üzerine Halife hâlâ ayakta olup kurumamış ağaçlardan ve harap olmamış araziden haraç alınmakla yetinilmesini ifade ederek kurumuş ve harap olmuş ağaç ve bahçelerden herhangi bir verginin ve haracın alınmamasını istemişti.⁹ Gerçekten de bu son derece adil ve güzel bir uygulama dır.

Halife Zâhir Biemrillah'ın mali alanda ortaya koyduğu diğer bir uygulama da şudur: Devlet hazinesinde (Beytü'l-Mâl) altın tartmakta kullanılan bir tartı birimi vardı. Bu tartı birimi şehirde kullanılan normal tartı biriminden yarım kırat daha fazla idi. Halktan mal alınırken fazla tartan tartı birimiyle alınır, verilirken de şehirde kullanılan ve öbürüne göre daha eksik olan bu normal tartı birimiyle verilirdi. Yeni halife bu uygulamaya muttali olunca, bizzat kendi el yazısı ile vezirine Kur'an'ın Mutaffifin suresinin ilk ayetlerini yazarak onu uyarmıştır. Bu ayetler şu uyarıları içeriyordu:

"Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline. Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü ve tartıyı tam yaparlar. Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttuklarında da (bu ölçü ve tartıyı) eksik yaparlar. Onlar tekrar diriltileceklerini sanıyorlar mı?"¹⁰

Bu ayetlere ilave olarak vezirine "Devlet hazinesinde şöyle bir uygulamanın yapıldığını işittik. Devlet hazinesinde kullanılan bir tartı birimi halkımızdan gerek müslüman gerekse gayr-i müslimlerin kullandığı tartı birimine uymamakta ve dolayısıyla bununla halka açıkça haksızlık yapılmış olmaktadır." diye yazmıştı. Hazine görevli olanlardan bir yetkili ise ona yazdığı bir yazıda şunları söylüyordu: "Şehirde kullanılan

⁹ İbnü'l-Esir, XII, 442.

¹⁰ Kur'an, Mutaffifin, 1-4

bu normal tartı birimi ile yaptığınız tartıda geçen senenin hesaplarına göre hazine aleyhine 35.000 dinar farkın ortaya çıktığı görülmektedir." Halife bu görevliye yazdığı cevabî yazıda ise, onun görüşüne son derece karşı çıkarak bu yaptığını kınıyor ve şöyle diyordu: "Bu rakam 35.000 değil 350.000 dinar da olsa, mutlaka bu uygulamanın durdurulmasını istiyorum."¹¹

Aynı şekilde divanlarda kullanılan bir tartı ve ölçü birimi de yasaklanmıştı. Zira bunda da her bir dinarda bir habbe (dinarın bir bölümü) fazla tartılmakta idi. Halife bu uygulamayı da durdurmuştur. Ayrıca şehir kadısına verdiği bir emirle kendisine, yalandan uzak, sağlam ve sahih bir ifade taşıyan bir dilekçe ile gelen ve malının iade edilmesini isteyen herkese halifeye danışmadan hakkının verilmesini istemişti. Ayrıca Beytü'l-Malın başına mutlaka bir adamı getirerek bu işin "sâlih ve Allah'tan korkan kimseler" eliyle yürütülmesini sağlamıştı. Beytül-Malın başına getirdiği bu salih kişi ise Hanbeli mezhebine mensup biri idi ve bu göreve getirilirken Halife'ye şunları söylemişti: "Ben belirli bir mezhebe yani belirli bir fıkıh ekolüne mensubum. Olabilir ki, kendime yakın olan kimseleri gözetebilirim. Eğer mü'minlerin emiri bana bu hususta izin verirse ve bana yakın olanları gözetmeme müsaade ederse bu işi yüklenirim. Aksi takdirde böyle bir görevi üstlenmem zor olur." deyince Halife ona şöyle demişti: "Her insana hak ettiği kadar ver ve bu hususta Allah'tan kork. Onun dışında da hiç kimseden korkup çekinme."¹²

Zâhir Biemrillah'ın hilafete geçtiği ilk günlerde Vâsıt şehrinde bir divan görevlisi gelmişti. Bu görevli önceki halife en-Nâsır'ın son günlerinde Vâsıt'a gidip oradan çeşitli mallar getirecekti. Görevli Vâsıt'a gitmiş ve Bağdat'a geri döndüğünde 100.000 dinar değerinde mal ve para getirmişti. Yeni halifeye yazdığı bir mütalaa ile de yanında getirdiği yüzbin dinarı söz konusu etmiş ve bu malların halifeye takdimi için huzura kabul edilmesini ihtiva eden yazısını iletmişti. Halife ona yazdığı cevapta bu mal ve paraların derhal sahiplerine iade edilmesini, bunlara kesinlikle ihtiyaç olmadığını ifade edince bu mallar derhal sahiplerine iade edilmiştir.¹³

¹¹ İbnü'l-Esir, XII,442.

¹² İbnü'l-Esir, XII, 442.

¹³ İbnü'l-Esir, XII, 443.

Halife malları ellerinden alınarak hapse atılan bütün mahpusları da zindandan çıkarmış ve Kadı'ya onbin dinar göndererek bu mahpuslardan parası olmayanlara dağıtılmasını istemiştir. Müellif İbnü'l-Esir, Halifenin kendisini son derece hayrete düşüren ve çok beğendiği bir sözünü naklederek şunları kaydetmektedir:

"Halife, yaptığı bu uygulamaların mali yönden kendisini zarara sokacağını ve buna maddi olarak imkân olmadığını söyleyenlere şu cevabı vermiştir: Ben bir satıcı olarak dükkanımı ikindiden sonra açtım. Bırakın istediğim şekilde hayır ve hasenatta bulunayım. Ne kadar yaşayabileceğim belli değildir."¹⁴

2. Fiatlar

Kaynağımız İbnü'l-Esir başka kaynaklarda rastlayamadığımız ölçüde bu döneme ait Musul ve el-Cezire bölgesindeki bazı temel gıda maddeleriyle meyve ve sebzelerin pahalılık öncesi ve pahalılık sonrası fiatlarını bize vermektedir. Tablo I ve II'de bu fiyatların pahalılık öncesi ve sonrası durumu verilmiştir.¹⁵

Tablo I
Temel Gıda Maddeleri ve Meyve Fiatları
(Pahalılıktan Önce)

CİNSİ	MİKTARI	Gr.Olarak Ağırlığı	FIATI	Sikke Ağırlıkları
Buğday	4 mekkük	3335 gr.	1 dinar	4.233 gr.altın
Güzel Beyaz Mısır Toz Şekeri	1 rıtıl	406.25 gr.	2 dirhem	5.94 gr.gümüş
Kötü Esmer Toz Şekeri	1 rıtıl	406.25 gr.	1.25 dirhem	3.71 gr.gümüş
Pirinç	1 mekkük	834 gr.	12 dirhem	35.64 gr.gümüş
Susam Yağı	1 rıtıl	406.25 gr.	0.5 kırat	0.106 gr.altın 0.124 gr.gümüş
Susam Yağı	60 rıtıl	24337 gr.	1 dinar	4.233 gr.altın
Tuz	1 mekkük	834 gr.	1 dirhem	2.97 gr.gümüş
Hurma	4-5 rıtıl	1625-2031 gr	1 kırat	0.212 gr.altın 0.247 gr.gümüş

¹⁴ İbnü'l-Esir, XII, 444.

¹⁵ İbnü'l-Esir, XII, 447 vd.

Tablo II
Temel Gıda Maddeleri ve Meyve-Sebze Fiatları
(Pahalılıkta)

CİNSİ	MİKTARI	Gr.Olarak Ağırlığı	FİATI	Sikke Ağırlıkları
Buğday	1 mekkük	834 gr.	1 din. 3 kırat	4.869 gr.altun
Buğday	1.3 mekkük	1084 gr.	1 din. 1 kırat	4.445 gr.altun
Un	45 rıtl	1084 gr.	1 din. 1 kırat	4.445 gr.altun
Güzel Beyaz Mısır Toz Şekeri	1 rıtl	406.25 gr.	3.5 dirhem	10.395 gr.gümüş
Kötü Esmer Toz Şekeri	1 rıtl	406.25 gr.	2.25 dirhem	6.82 gr.gümüş
Pirinç	1 mekkük	834 gr.	50 dirhem	148.5 gr.gümüş
Susam Yağı	1 rıtl	406.25 gr.	2 kırat	0.424 gr.altun 0.454 gr.gümüş
Tuz	1 mekkük	834 gr.	10 dirhem	29.7 gr.gümüş
Hurma	2 rıtl	812.50 gr	1 kırat	0.212 gr.altun 0.247 gr.gümüş
Pazı, Havuç, Şalgam	5 rıtl	2031 gr.	1 dirhem	2.97 gr.gümüş
Menekşe	6 rıtl	2438 gr.	1 dirhem	2.97 gr.gümüş

Bu tablolara göre meselâ, buğdayın pahalılıktan önce 4 mekküğü (3335 gr.) 1 dinara (4.233 gr. altun) satılırken, pahalılıkta %400 artışla 1 mekküğü (834 gr.) 1 dinar 3 kırata (4.869 gr. altun); güzel beyaz Mısır toz şekerinin 1 rıtlı (406.25 gr.) pahalılıktan önce 2 dirheme (5.94 gr. gümüş) satılırken, aynı miktarı pahalılıkta % 75 artışla 3.5 dirheme (10.395 gr. gümüş); pirincin 1 mekküğü pahalılıktan önce 12 dirheme satılırken, aynı miktarı pahalılıkta % 350 artışla 50 dirheme; susam yağının 1 rıtlı pahalılıktan önce yarım kırata satılırken, aynı miktarı pahalılık zamanında % 300 artışla 2 kırata; tuzun 1 mekküğü pahalılıktan önce 1 dirheme satılırken, aynı miktarı pahalılıkta % 1000 artarak 10 dirheme; hurmanın pahalılık öncesinde 4-5 rıtlı 1 kırata satılırken, pahalılık döneminde %150 fiyat artışıyla bu sefer 2 rıtlı bir kırata satışa sunulmuştur.

Bu fiyatlar ancak ücretlerle karşılaştırılınca satın alma gücünün tesbiti bakımından bazı sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Kaynaklarda bu dönemin ücretleri konusunda herhangi bir bilgi olmadığı için fiatları bu açıdan değerlendirme imkanımız bulunmamaktadır. Ancak

fiatların altın ve gümüş üzerinden sikke ağırlıklarını vermekle bir karşılaştırma yapma imkanı sağlayabildik.¹⁶ Verdiğimiz fiatlar da, bazı temel gıda maddeleri ile bazı meyve ve sebzelere münhasır kalmaktadır. Diğer madde ve eşyaların fiatları konusunda ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Sonuç

Adil halife Zahir Biemrillah, iş başına gelir gelmez gönderdiği bir genelge ile, önce bürokratların yani yönetici kadronun yanlış icraatını düzeltmeye, onlar yoluyla yapılan haksızlıkları önlemeye çalışmıştır. Vergi adaletini gerçekleştirmiştir. Musul ve elCezire'de ortaya çıkan pahalılığı önlemek için, başka yerlerden buraya gıda maddesi sevkettirerek fiatların düşmesini sağlamıştır. Haksız kazancı, haksız vergiyi ve haksız müsadereyi önlemiştir. Fiatlar, pahalılık öncesine göre ortalama % 30 oranında artmıştır.

¹⁶ Walter Hinz, **İslamda Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, 5vd., 13, 20, 33, 37vd.